

MOLLAT

non. 1305-1378 (P 1921), Bernard Gui, *manuel de l'inquisiteur* (I-II, P 1926), *La question romaine de Pie VI à Pie XI* (P 1932), *Contribution à l'histoire de l'administration judiciaire de l'Eglise romaine au XIVe siècle* (Lv 1936), *Etudes et documents sur l'histoire de Bretagne XIIIe-XVIe siècles* (P 1937), *L'Eglise de France aux XIVe et XVe siècles* (w: *Histoire des institutions françaises au moyen-âge III*, P 1962), *La fiscalité pontificale en France au XIVe siècle, période d'Avignon et grand schisme d'occident* (P 1968); publikował też w czasopismach hist., *Dictionnaire de théologie catholique* i *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*; ponadto opracował krytycznie i wydał *Letres communes de Jean XXII* (I-XVI, P 1904-46) oraz E. Baluze *Vitae paparum avinionensium, hoc est historia pontificum romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi 1305 usque ad annum 1394* (I-IV, P 1914-22).

G.H. Baudry, *Catholicisme IX 501* (bibliogr.)

Eugeniusz Ziemann

MÖLLER, Miller, Moller, Müller, ANTON, ur. ok. 1563 w Królewcu, zm. na pocz. 1611 w Gdańsku, malarz.

W 1578-85 uczył się malarstwa (prawdopodobnie w Królewcu, być może u Antoniego Millerta – nadwornego malarza księcia prus. Albrechta Fryderyka Hohenzollerna), kopiując grafiki A. Dürera; od ok. 1587 tworzył w Gdańsku.

Działalność artyst. M. była związana z etosem mieszczaństwa protest., prezentowała i propagowała wartości ważne dla tej grupy społ. (zawierzenie Opatrzności Bożej, odpowiedzialność, rzetelność, gospodarność, oszczędność, skromność), zawarte gł. w alegor. dziełach zamówionych m.in. przez patrycjusz Gdańska (1601-02 cykl 4 obrazów do Sali Podatkowej ratusza oraz 1602-03 wielki *Sąd Ostateczny* dla Ławy Sądowej Dworu Artusa) i Torunia (1604-05 obrazy do plafonu Sali Rady ratusza, 1703 sponłoty); niekiedy zleceniodawcami były osoby prywatne (epitafium małżonków Wernsdorfów, ok. 1606, katedra w Królewcu, zniszczone podczas II wojny świat.); in. grupę stanowiły zamówienia na dzieła rel. do kościołów gdańskich (*Siedem uczynków miłosierdzia*, tzw. *Tablica jałmużnicza*, 1607, kościół Mariacki; *Ostatnia Wieczerza*, *Ukrzyżowanie na tle panoramy Gdańska*, 1609-11 do kościoła św. Katarzyny Aleks., zaginione) oraz portrety duchownych (*Portret bpa Maurycyego Ferbera*, 1590, Muzeum Zamkowe w Malborku); pod względem ikonogr. na uwagę zasługują dekoracja do Sali Podatkowej z obrazami *Odbudowa świątyni przez króla Joasa*, a także *Grosz czynszowy* (scena bibl. umieszczona na tle centr. punktów miasta – ulicy Długiej i Długiego Targu, podyktowana chęcią legitymizacji przez sztukę pobierania podatków, łącząca historizm i aktualizację) oraz *Podatek na świątynię* (zaginiony podczas II wojny świat.), w którym społeczeństwo Gdańska zostało ukazane jako świadoma swych powinności wspólnota chrześc.; *Sąd Ostateczny* z 1602-03 jest przedstawieniem drogi grzechu jako orszaku Pychy – Pani Świata (wiodącej alegorie grzechów gł. i prowadzącej ludzi wprost do piekła) oraz drogi cnoty, złożonej z cnót teologicznych i kardynalnych, zmierzającej ku zmartwychwstałemu Chrystusowi – Władcy Świata; interesującymi kompozycjami są również *Tablica jałmużnicza*, przypominająca schemat drzewa Jessego – z leżącej postaci będącej alegorią Wiary wyrasta drzewo miłości, oplatające MB z Dzieciątkiem, o gałęziach owocujących uczynkami miłosierdzia koniecznymi do okazania na Sądzie Ostatecznym (zwieńczenie), a także *Model świata i spotęczenia gdańskiego* (cykl 3 scen – *Alegorii Bogactwa*, *Modelu świata* i *Alegorii Pychy*, ok. 1600, MNPz) i *10 przykazań Bożych* (dzieło warsztatu M., powstałe ok. 1610 do gdańskiego Domu Ławy, od 1681 w kościele Podwyższenia Krzyża Świętego w Pruszczu Gdańskim); zmysł obserwacji M. widoczny jest już w 1. datowanym dziele *Zabawa ludowa pod Malborkiem* (1587, Staatliche Museen w Berlinie) oraz w wyd. serii 23 drzeworytów przedstawiających stroje kobiet (*Danziger Frauen Trachten-*

büch, Dg 1601); sięgająca do dydaktyzmu i moralizowania twórczość M. była jednym z elementów tendencji, zaznaczających się w Gdańsku w 2. poł. XVI w. i pocz. XVII w., tworzenia i umacniania protestanckich zasad dyscypliny społecznej.

SAP V 623-624 (bibliogr.); J. Harasimowicz, *Antoni M. – malarz, moralista, obywatel*, BHS 56(1994) 339-358; E. Kizik, *Trzy słońca nad Gdańskiem – przedstawienie zjawiska halo na rysunku Antonia M. z około 1604 roku*, *Prace Komisji Historii Sztuki* 32(2002) 123-134; J. Tylicki, *Echa niderlandzkie w rysunkach niektórych nowożytnych artystów gdańskich i elbląskich*, w: *Niderlandyzm na Śląsku i w krajach ościennych*, Wr 2003, 256-275; J. Miziołek, „*Exempla iustitiae*” at Arthur’s Court in the Context of Dutch and Flemish, German, and Italian Art, w: *Netherlandish Artists in Gdansk in the Time of Hans Vredeman de Vries*, Gd 2006, 149-156; A. Szarszewski, „*Tablica jałmużnicza*” Antonia M. z kościoła Mariackiego w Gdańsku. Społeczna geneza zabytku, RGD 66(2006) 85-99; J. Tylicki, *Rysunki Antoniego M. w zbiorach muzealnych w Budziszynie*, w: *Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dziesiątą rocznicę śmierci prof. Jadwigi Puciaty-Pawłowskiej, Toruń 10-11 XII 2002* (w druku).

Beata Krasucka

MOLLER HEINRICH, Henryk z Zutphen, właśc. **Hendrik van Zutphen**, ur. 1488 lub 1489 w Zutphen (Holandia), zm. 10 XII 1524 w Heide (Niemcy), reformator i ewang. męczennik.

Prawdopodobnie 1504 wstąpił do klasztoru Augustianów w Niderlandach, należącego do kongr. saksońskiej (imię zak. Johannes); 1508 został wysłany na studia uniw. do Wittenbergi; na Wydziale Filoz. otrzymał 1509 stopień bakałarza, a 1511 magistra *artium*; nast. udał się do Kolonii, gdzie 1514 został wiceprezorem, a 1515 przeorem w Dordrecht; dążenia M. do przywrócenia pierwotnej dyscypliny zak. oraz głoszenie nauki reformacyjnej spotkały się ze sprzeciwem księcia Karola z Geldern i senatu miejskiego, co spowodowało jego rezygnację z pełnienia funkcji; 1520 powrócił do Wittenbergi celem odbicia dalszych studiów, wówczas zaprzyjaźnił się z M. Lutrem i Ph. Melanchtonem; 1521 otrzymał bakałareat (*Augustine-sium positiones in conuenticulo eorum nuper Grimmis habito. De natura. De lege. De euangelio et fide. De charitate*, L 1522), a nast. stopień sentencjariusza (i prawdopodobnie licencjusz); 1522 udał się do Antwerpii, gdzie został przeorem klasztoru Augustianów i krzewicielem nauki reformacyjnej; podstępnie aresztowany przez jej przeciwników (gł. dominikanów), miał być przekazany inkwizycji w Brukseli, ale został uwolniony przez lud i opuścił miasto; w drodze do Wittenbergi zatrzymał się w Bremie, gdzie jego nauka spotkała się z dużym zainteresowaniem, a on stał się reformatorem miasta; w XI 1524 na zaproszenie prob. N. Boyego udał się do Meldorfu w celu głoszenia nauki Lutra; tam został pojmany przez przeciwników reformacji pod przewodnictwem przeora domin. A. Torneborcha, a nast. uprowadzony do Heide i spalony na stosie.

Głoszone przez niego poglądy teol. opierały się na myśli reformacyjnej Lutra, Melanchtona, a także Erazma z Rotterdamu i A. Karlstadta; M. uważany jest za jednego z pierwszych ewang. męczenników.

Historię śmierci M. opisał Luter w *Von Bruder Henrico in Ditman verbrant, samt dem zehnten Psalmen ausgelegt* (Wittenberg 1525; WA XVIII 215-240) i *De geschicht van broder Henrico Zudtphen, predigers tho Bremen* (Wittenberg 1525; WA XVIII 241-250); Melanchton napisał na jego cześć wiersz łac. (*Collatio de impositione manuum*, CR X 574-575) oraz wspominał o nim w *Enarratio epistolae Pauli ad Romanos* (CR XV 1046).

J.F. Iken, ADB XI 642-643; tenże, *Heinrich von Zütphen*, HI 1886; WEPI XXVII 747; C. Bertheau, RE XXI 737-742; O. Erhard, *Heinrich von Zütphen. Ein Lebensbild*, B 1924; *Heinrich von Zütphen. Eine Festschrift zu seinem Gedenktage herausgegeben am 10. Dezember 1924 in der Erinnerung an den 10. Dezember 1524*, Heide 1924; L. Knappert, *Het ontstaan en de vestiging van het protestantisme in de Nederlanden*, Ut 1924, 166-170 (bibliogr.); H. Gülzow, NDB VIII 431 (bibliogr.); GWP IX 289; R. Stupperich, *Reformatorenlexikon*, Gü 1984, 226-227; F.W. Bautz, BBKL II 685-686 (bibliogr.); W. Seegrün, *Heinrich von Zütphen – seine Ideen, sein Feuertod und Dithmarschens Weg einer Gemeindereform*, w: *Pro memoria Remberti*, Husum 1990, 105-123; H.G. Aschoff, LThK IV (1995³) 1399-1400; W. Seegrün, *Der erste Märtyrer der Reformation und die*

Gemeindereformation in Dithmarschen, w: *Christentum zwischen Nord- und Ostsee. Eine kleine ökumenische Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins*, Bm 2004, 44-48; H. Zschoch, RGG III (2004¹) 1602.

Stanisław Józef Koza

MÖLLER, Moler, SEBASTIAN ks., ur. w Braniewie, zm. 14 XII 1650 w Elblągu, kronikarz.

Studia teol. i filoz. odbył w Braniewie i Wilnie; 1622 przyjął święcenia kapł.; od 1623 pełnił posługę duszpast. w kaplicy zamkowej w Olsztynie, nast. funkcję prob. w Tolkowcu, a od 1630 w Plutach; był sekretarzem kapituły katedralnej, 1631 spowiednikiem, kaznodzieją i opiekunem beneficjum św. Anny w katedrze fromborskiej; 1632 został członkiem kolegium wikariuszy katedralnych; 1634 uzyskał od bpa M. Szyszkowskiego prezentę na honorową kanonię kolegiacką w Dobrym Mieście; od 1635 sprawował urząd sekretarza, ekonoma i zarządcy dóbr biskupich, a także reprezentował biskupa w kontaktach z władzami Rzeczypospolitej i Prus Książęcych; 1639 został kanonikiem dobromiejskim; dla tutejszego kościoła ufundował kamienny ołtarz boczny św. Sebastiana (1642; po przebudowie zw. różańcowym lub Madonny Dobromiejskiej) oraz srebrne naczynia liturg.; był także dobroczyńcą kościoła w Braniewie (1639); 1645 założył w Dobrym Mieście Bractwo Różańcowe; w testamencie z 1647 zapisał → katarzynkom dom dla zakonnic pochodzących z Warmii.

Około 1644 napisał *Chronica Prussiae et Poloniae*, doprowadzoną do 1534 i uzupełnioną o *Appendix Regni Poloniae Principum* za okres do 1456 (BGd, sygn. MS 1302); dzieło to skompiłował za prac: → Wincentego Kadłubka, J. → Długosza, → Macieja z Miechowa, M. → Kromera, a także autorów prus., m.in. Sz. → Grunaua i J. Leo.

S. Hoppe, *Presbyterologia Warmiensis*, ArWO, AB, H 295, 350; A. Triller, *Kanonicy kapituły dobromiejskiej*, ArWO, AB, Dobre Miasto 89; R. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bisthums Ermland*, Braunschweig 1872, I 179, 222-223; Oracki (III) II 40-41 (bibliogr.); A. Rzemiołuch, *Zespół kolegiacki w Dobrym Mieście*, O 1989, 89-90; A. Szorc, *Dominium Warmińskie 1243-1772*, O 1990, 71, 458; A. Kopiczko, *Działalność społeczna Kapituły dobromiejskiej (1525-1772)*, SW 32(1995) 100; G. Sliwińska, *Dzieje zgromadzenia sióstr św. Katarzyny dziewicy i męczennicy w latach 1571-1772*, O 1996 (passim); A. Kopiczko, *Słownik biograficzny Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, O 1999, 83-84; tenże, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej 1525-1821*, O 2000, II (passim).

Paweł Błażewicz

MOLOCH, chthoniczny bóstwo fen. i kananejskie, któremu składano ofiary z dzieci.

Termin hebr. *mlk* może być imieniem własnym pogańskiego bożka (Molek) bądź odnosić się do tytułu („król”) przypisywanego jakiemuś bóstwu o in. imieniu; hebr. *molek* najczęściej występuje w kontekście ofiarowywania dzieci (określanego jako „dać M.” lub „przeprowadzić przez ogień”) – Kpł 18,21; 20,2-5; 1 Krl 11,7; 2 Krl 23,10; Jr 32,35, w LXX tłumaczony jako *moloch* lub *archon* (władca) i *basileus* (król); rozbieżność między formą wokalizacji masoreckiej (*molek*) a brzmieniem gr. (*moloch*) i tłumaczeniem LXX może wynikać z kwestii filol. związanej z hebr. rdzeniem *mlk*; wg A. Geigera forma *molek* jako obraźliwa i tendencyjnie zniekształcona (szyderstwo) powstała na skutek zastąpienia samogłosek rzeczownika *melek* („król”, który był tytułem boskim zastępującym imię własne jakiegoś bożka) ich odpowiednikiem wziętym z terminu *boszet* (hańba).

Wg tradycyjnej interpretacji M. jest imieniem bóstwa, dla którego palono dzieci; zwyczaj ten Izraelici mogli przejąć od Kananejczyków; ofiary składano w Tofet w dolinie synów Hinnoa w pobliżu Jerozolimy; ten rodzaj kultu praktykowano od czasów króla Achaza (734-728 prz.Chr.) do wygnania babil.; „przeprowadzenie przez ogień” było prawdopodobnie symbolem spożywania ofiar ludzkich przez bóstwo (Ez 23,37); nie jest jednak pewne, czy dzieci były palone żywe czy martwe; wg opinii rabinów średniow. M. był przedstawiany w postaci ludzkiej z głową byka; zestawienie czcicieli M. z wywołującymi duchy i wróżbitami (Kpł 20,5-6; Pwt 18,10) potwierdzałyby

chtoniczny charakter bóstwa i jego związek z kultem zmarłych. Praktyka palenia dzieci, o której mówi *Biblia*, była napiętnowana przez reprezentantów jahwizmu, proroków oraz redaktorów deuteronomistycznych i kapł.; być może wyrosła ze źle rozumianego prawa dotyczącego pierworodnych (por. Wj 13,2,11-15; 23,28-29; 34,19-20).

Na podstawie badań nad punickim terminem *mlk* O. Eissfeldt przedstawił hipotezę, wg której rzeczownik ten nie oznaczał imienia bożka, lecz był terminem techn. odnoszącym się do pewnego typu ofiary zarówno w sensie dokonywanej czynności, jak i ofiarowanego przedmiotu; była to ofiara wotywna, związana z obrzędem dziękczynienia lub wypełnieniem złożonego ślubu w sytuacji zagrożenia lub niebezpieczeństwa (2 Krl 3,27). Wg M. Weinfeld kult M. był skierowany do boga Baal-Hadada, którego czczono jako króla, ale nie wiązał się z rzeczywistym paleniem dzieci, lecz tylko z ich oddaniem bóstwu w czasie ceremonii ognia.

Kult M., ze względu na jego występowanie w wielu kulturach starożytnego Bliskiego Wsch., pozostaje zjawiskiem niewyjaśnionym; niezależnie jednak od tego, jak go rozumiano (ofiara na cześć boga M. bądź rodzaj ofiary), palenie dzieci było czymś obcym dla izr. religii.

F. Vigouroux, DB IV 1224-1230; O. Eissfeldt, *Molk als Opferbegriff im Punischen und Hebräischen und das Ende des Gottes M.*, HI 1935; Vaux 456-458; R. de Vaux, *Les sacrifices de l'AT*, P 1964; M. Weinfeld, EJ XII 230-233; tenże, *The Worship of M. and of the Queen of Heaven and Its Background*, Ugarit-Forschungen 4(1972) 133-154; G.C. Heider, *The Cult of M. A Reassessment*, Sheffield 1985; D.P. Wright, EBibI 782; J. Day, *M., a God of Human Sacrifice in the OT*, C 1989; J.E. Hartley, *Leviticus*, Dallas 1992, 333-337; G.C. Heider, ABD IV 895-898; tenże, DDD 1090-1097; H.P. Müller, TWAT VIII 375-388; A. Kondracki, *Pochodzenie i szczególny charakter rytuału ofiarniczego Izraela*, w: *Życie religijne w Biblii*, Lb 1999, 205-223.

Andrzej Piwowar

MOLTKE HELMUTH JAMES von, ur. 11 III 1907 w Krzyżowej, zm. 23 I 1945 w Berlinie, działacz opozycji antyhitlerowskiej, współzałożyciel → Kreisauer Kreis.

W 1925-29 studiował prawo, historię oraz politologię we Wrocławiu, Berlinie i Wiedniu; jako student należał do grona założycieli Śląskiego Ruchu Obozów w Löwenberg (Lwówek Śląski), którego celem było nawiązanie kontaktów z różnymi grupami społ. i stworzenie miejsc pracy w regionie Wałbrzycha; nast. pracował na stanowisku referendarza i odbył aplikację sędziowską w Berlinie; podróżował po Afryce Pd. i Anglii, a w latach 30. założył z P. Yorck von Wartenburgiem grupę opozycjonistów w → Krzyżowej; po odbyciu studiów prawniczych w Anglii 1939 został zatrudniony w wydz. prawnym kontrwywiadu zagr. Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu w Berlinie jako radca prawny oraz specjalista do spraw wojny gosp. i jeńców wojennych; ponadto był ekspertem prawa wojennego i międzynarod. prawa publ.; wykorzystując swoją pozycję zawodową, czynnie działał na rzecz eksterminowanych Żydów (m.in. w Danii i Norwegii), uratował wielu jeńców oraz zakładników wojennych przed wywiezieniem do obozów, a podróżując po Europie i Turcji, nawiązał kontakty z ruchem oporu antyhitlerowskiego oraz zach. aliantami; umieścił wielu przedstawicieli swojego środowiska w niem. ośrodkach decyzyjnych w okupowanych krajach; M. widział w chrześcijaństwie przeciwwagę dla reżimu nazistowskiego i współpracował z przedstawicielami katolickich kręgów kośc. (m.in. z kard. K. von Preysingiem); 19 I 1944 został aresztowany przez gestapo i wywieziony do obozu koncentr. w Ravensbrück, a 11 I 1945 skazany na śmierć i stracony w więzieniu w Berlinie-Plötzensee.

J. Rothfels, *Die deutsche Opposition gegen Hitler*, Krefeld 1949, Z 1994² (*Niemiecka opozycja przeciwko Hitlerowi*, Wwa 1997, 133-166); M. Burdelski, *Kulminacja niemieckiego ruchu oporu. Zamach hr. Stauffenberga 20 VII 1944 r. i jego następstwa*, w: *Ruch oporu wobec Trzeciej Rzeszy. Książka na 50-lecie zakończenia II wojny światowej*, Gd 1995, 32-33; K.O. Freiherr von Aretin, NDB XVIII 18-21; DBE VII 194; H. True, *Helmut James hrabia M. (1907-1945). Żywot literacki*, *Mysł Protestancka* 4(2000) z. 3, 3-14; M.R. Górniak, EncBP XIX 219-222; N. Honka, *Ślązacy od czasów najdawniejszych do współczesności*, Łubowice 2005, I 168-169 (bibliogr.); A. Woźniczka, *Kontrowersje wokół Kregu z Krzyżowej*